

Hannele Klemettilä: *Keskiajan pyövelit*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy 2004. 182 s.

Me pidämme kauhukirjallisuudesta, silloinkin kun se on puettu tieteen kaapuun. Pyöveli lienee kauhukirjallisuuden perushahmoja, ja Hannele Klemettilä on onnistuneesti hyödyntänyt aiheensa mytologista asemaa työstämällä väitöskirjatyönsä ohella myös yleistajuisen ja kaupallisen tietokirjan.

Klemettilän mytologioiden hyödyntäminen on täysin tietoista, sillä hän aloittaa kirjansa esipuheen "totta ja tarua pyöveleistä" kuolemaan itseensä rinnastuvalla kauhutarinamielikuvalla mustiin pukeutuvasta, huppupäisestä pyövelistä mestauslavalla - siitä huolimatta, että koko kirjan runsaassa kuvituksessa ei yhtään huputettua eikä kovin montaa mustapukuista pyöveliä esiinny. Myöhemmin (s. 103) Klemettilä huomauttaakin, ettei pyövelin henkilöllisyyden salaaminen ollut tarpeellista tai edes toivottavaa - pikemminkin pyövelien piti käyttää jokapäiväisessäkin vaatetuksessaan tunnistamista helpottavia merkkejä.

Alun jälkeen nykyihmisen mielikuvat jätetään kuitenkin suurimmaksi osaksi rauhaan. Klemettilän kirja on mentaalihistoriallinen esitys pyöveleistä, siitä, mitä heistä ajateltiin ja millainen oli heidän sosiaalinen tai kulttuurinen asemansa ja merkityksensä myöhäiskeskiajan Euroopassa.

"Keskiajan pyövelit" -nimi on populaari yleistys, sillä Klemettilä puhuu nimenomaan myöhäiskeskiajasta ja painottaa esityksensä Ranskaan, jota tutki väitöskirjassaan. Hän ottaa kuitenkin mukaan viitteitä muualta Euroopasta, lukijoita palkitakse erityisesti Suomesta ja myös uuden ajan alusta. Joistain näistä viitteistä tosin näkyy, että tekijä on keskiajan tutkija. Niinpä Klemettilä toteaa esimerkiksi, että inkvisitorinen menettely vakiintui

rikosoikeuteen 1200-luvun ja 1500-luvun alun välillä (s. 17), kun taas monet uuden ajan alun tutkijat ovat sitä mieltä, että tuo vakiintuminen oli eri puolilla Eurooppaa kesken vielä 1600-luvullakin. Yksinkertaistukset ovat usein tarpeen – sitä enemmän, mitä isommista asioista ja mitä suuremmalle yleisölle kirjoitetaan – mutta tämä kertoo myös siitä, että sekä keskiajan että uuden ajan alun tutkijoiden on ollut tapana tuottaa aikakausirajalle monenlaisia murroksia sielläkin, missä jatkuvuus on selvempää. Klemetilä ei kuitenkaan yleensä tähän sorru, päinvastoin.

Mentaalihistoriallisena suurelle yleisölle suunnattuna teoksena kirja onkin erinomainen. Pyöveli esiintyi toisaalta yhteiskunnalle välttämättömänä rangaistusten toimeenpanijana ja siis järjestyksen ylläpitäjänä ja toisaalta tappajana ja tarpeen vaatiessa kiduttajana, ja siksi häneen suhtauduttiin ristiriitaisesti, halveksien ja kammoten. Eroon hänestä ei päästy, ja jos entinen pyöveli kuoli ilman seuraajaa, uuden hankkimisessa nähtiin välillä paljonkin vaivaa. Klemetilä kuvaa, miten yhteisöjen leimaava suhtautuminen sai aikaan pyövelisukujen syntymisen, kun lapset seurasivat isäänsä ammattiin. Toisaalta aviopuolison löytäminen muista kuin toisten pyövelien lapsista oli miltei mahdotonta. Vaikka pyöveleiden palkkiot sinänsä olivat varsin vaatimattomat, pyöveleille oli myönnetty muita avustuksia, kuten ranskalainen *havage*-oikeus, joka takasi tietyn osuuden kaupunkiin myyntiin tuoduista tuotteista. Riippumatta siitä, minkälaisen toimeentulon nämä oikeudet eri pyöveleille takasivat, sekä sanalliset että kuvalliset kertomukset pyöveleistä korostavat usein heidän mieltymystään säädylliseen liian ylelliseen vaatetukseen tai ruokaan ja juomaan. Ristiriitainen suhtautuminen pyöveliä näkyy myös niissä odotuksissa, joita pyövelille toisaalta asetettiin: pyövelin piti olla paitsi taitava tappaja ja rangaistusten toimeenpanija tai kuulustelija myös hyväkäyttöksinen, lempeä ja nöyrä yhteisönsä vallanpitäjiä, kuulusteltavia ja tuomittuja kohtaan. Mytologinen pahan ruumiillistuma sai valtiokoneiston osana rinnalleen kohtuullisuuden vaatimuksen. Ristiriita tulee esiin Klemetilän tekstistä vaivihkaa, erikseen osoittamatta, ja voi vaikuttaa lukijaan tehokkaammin juuri siksi. Ristiriidan merkityksen purkaminen voisi johtaa uusiin kysymyksenasetteluihin, mutta niiden paikka ei kenties olekaan populaariesityksessä.

Myös Klemetilän kuvaus pyövelin työstä, työpaikoista ja arjesta on vahvasti mentaalihistoriallinen. Vaikka lukijalle annetaan myös tietoja myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun oikeusjärjestyksistä ja rangaistuskulttuurin perustasta, pyövelin asema oikeudellisessa tai hallinnollisessa järjestelmässä on asia, jonka ei odoteta kiinnostavan yleisöä. Tietoja rangaistuksista ja rangaistuksiin liittyvästä symboliikasta käytetään kuvaamaan uskonnon, syntymässä olleen valtion sekä säätyyn ja sukupuoleen perustuvan sosiaalisen hierarkian tärkeyttä yhteiskunnassa yleensä. Kirjan tavoitteleman yleisön kannalta nämä varmasti ovatkin

mielenkiintoisempia kysymyksiä. Lukijalle saattaa kuitenkin jäädä hämäräksi, miten tarkkaan ja monelta kannalta säädelyä myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun oikeus- ja hallintojärjestelmien toiminta itse asiassa oli. Aikakauden julmuutta ja mielikuviamme mielivaltaisuutta saattaa pikemminkin jäädä korostamaan se, että rangaistusten kuvaamisessa lukuisat – paljon useammin käytetyt – vähäisemmät ruumiinrangaistukset, kuten piiskaaminen, lähinnä mainitaan tekstin lomassa, kun taas erilaisten kuolemanrangaistusten osuus korostuu ja niihin palataan moneen otteeseen. Se, että lukijan ja kirjoittajan mielikuviutus takertuu juuri kuolemanrangaistukseen, valaisee paitsi vanhoja mielikuviamme myös kuolemanrangaistuksen ja tappamisen vastenmielisyyttä sekä nykyihmiselle että siihen samalla tavalla takertuneille aikalaisille.

Parhaimmillaan kirja on taidehistoriallisessa osassaan, jossa pohditaan pyövelien esittämistä kuvataiteessa ja kirjallisuudessa. Esimerkiksi pyövelien ulkonäön kuvaus saa selityksensä ajan kuvakielestä, jossa fyysiset poikkeamat ja sairaudet kytkettiin syntiin, epäpyhään, alhaiseen ja pahaan. Niinpä pyövelit kuvattiin kyömyenäisinä, kasvot hullun naurun irveessä, tukka sekaisin tai kaljuina, mikä oli Klemetilän mukaan taiteen keino viitata hulluuteen. Esittämällä pyövelit vaatteet sekaisin tai rikkinäisinä kuvattiin heidän kyvyttömyyttään järjestykseen ja sivistyneeseen yhteiskuntakelpoiseen elämään. Taiteen konventioiden ja karnevalistisen huumorin kuvaus on mielenkiintoinen ja kenties kertoo meille erilaisia kuolemanrangaistusmuotoja enemmän aikansa yhteiskunnasta. Pyövelin hahmo tarjosi kuvantekijöille ja näytelmien kirjoittajille keinon selventää kirkon opetusta hyvästä ja pahasta ja esittää paha hyvin konkreettisella tavalla. Pyöveli toimi eräänlaisena ideaalikuvana pahasta siinä missä marttyyrit ja pyhimykset olivat hyvän arkkityyppisiä. Klemetilä tekee tämän ansiokkaasti selväksi, mutta esittää samalla paljon vaikeammin perusteltavan ajatuksen, että symbolisesta luonteestaan huolimatta ”näytelmien pyövelit olivat juuri niin pahoja ja kelvottomia kuin mitä ammatinharjoittajien yleisesti ajateltiin ja kuviteltiin olevan” (s. 147). Miten usein ideaalityyppi aikalaisten mielessä todella konkretisoitui oman kaupungin eristettyynkään pyöveliin, jonka käytöstä sentään saattoi päivittäin tarkkailla?

Taidehistoriallinen materiaali on tärkeällä sijalla myös muissa kirjan kohdissa ja kertoo ilmeisesti myös Klemetilän väitöskirjan painotuksista – jotka muiden tutkimuksellisten keskustelujen tavoin jäivät tässä kirjassa ymmärrettävästi vaille suoraa huomiota. Taidemateriaalin merkityksestä kertoo sekin, että kirjan kuvaluettelo on sivun verran pitempi kuin (luonnollisesti) lyhyehkö ja viitteellinen kirjallisuusluettelo. Keskiajan pyövelit on äärimmäisen kaunis kirja, ainakin jos kuvia ei katso kovin tarkkaan. Kuvia on paljon ja painoasuun on uhrattu sekä väriä että suunnittelua. Ulkoasu on ehdottomasti myyvä ja on hienoa, että

historioitsija on saanut kustantajan panostamaan siihen. Kuvitus ei kuitenkaan ole pelkästään kaupallista, vaan sillä on oma osansa kirjan sisällössä ja argumentaatiossa. Niinpä kuvien aiheitakin on pakko katsoa, koska ja vaikka ne kertovat yhtä paljon tekijöidensä ja kenties katsojiensa mielenlaadusta kuin kuvien esittämistä henkilöistä ja tapahtumista. Samalla tavoin yhtä lailla omasta mielenlaadustamme kertoo koko kirjan saama - tietenkin ansaittu - laaja kiinnostus ja julkisuus.

Raisa Maria Toivo, FM
Historiatieteen laitos, Tampereen yliopisto
raisa.toivo@uta.fi